

יעקב אבינו לא מת

בפרשתנו מתוארות מותו וקבורתו של יעקב אבינו: "וַיָּגַע [יעקב] וַיֵּאָסֶף אֶל עַמּוּיוֹ ... וַיַּחַנְטוּ הַרְפָּאִים אֶת יִשְׂרָאֵל... וַיִּסְפְּדוּ שָׁם מִסְפַּד גָּדוֹל וְכָבֵד מְאֹד... וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ [בניו] בְּמַעַרַת שְׂדֵה הַמְּכַפְלָה". הפסוקים ברורים לחלוטין, ולמרות זאת, מצויה בתלמוד קביעה מוזרה שהתמיהה את חכמי הדורות. אנו ננסה לעמוד על טענה זאת, במה שניתן יהיה לכוונת, תרגיל בפרשנות, או אם תרשו לי להשתמש במילה טכנית, תרגיל בהרמנויטיקה.

במסכת תענית (ה ע"ב) מובאת שיחה בין החכם הבבלי, רב נחמן, לבין האמורא הארץ-ישראלי, רבי יצחק. רבי יצחק מוסר לר' נחמן אחת מאמרות רבו הגדול, רבי יוחנן: "יעקב אבינו לא מת". רב נחמן מביע את תמהונו תוך שהוא מתייחס לפסוקים שהבאנו לעיל: "וכי לחינם ספדו הסופדים, חנטו החונטים וקברו הקברנים?" רבי יצחק עונה: "מקרא אני דורש שנאמר וְאַתָּה אֶל תִּירָא עֲבָדֵי יַעֲקֹב נְאֻם ה' וְאֶל תַּחַת יִשְׂרָאֵל כִּי הִנְנִי מוֹשִׁיעַךָ מִכָּחוֹק וְאֶת זֶרְעֶךָ מֵאֶרֶץ שָׁבָיִם..." (ירמיהו ל, י). והוא מוסיף גזרה שווה "מה זרעו בחיים אף הוא בחיים".

הקב"ה פונה בכתוב זה אל 'יעקב' ואל 'ישראל'. פשט הכתוב מחייב אותנו לקרוא את השמות 'יעקב' ו'ישראל' שלא כפשוטם. הם לא מתייחסים ל'יעקב' ההיסטורי, אלא לכנסת ישראל, הישות הקולקטיבית שמעבר לזמן ולמקום, המאחדת את העם בעבר, בהווה ובעתיד, בארץ ישראל ובתפוצותיו. 'זֶרַע כִּנְסַת יִשְׂרָאֵל', הם בני העם החיים בכל דור. כאן מדובר על דור הגאולה, הקב"ה יושיע אותו, וממילא את העם כולו. רבי יוחנן בדרשתו, לעומת זאת, נשאר, לכאורה, צמוד אל המשמעות המילולית ומזהה את 'יעקב' ו'ישראל', לא עם כנסת ישראל אלא עם יעקב אבינו עצמו, שיתלווה לזרעו העתיד להיוושע. מכאן שיעקב אבינו לא מת. הפשט – דורש, והדרש – מפשט.

אולם, מה משמעותה של הדרשה? האמנם רצה רבי יצחק שנבין את אמירתו כפשוטה, שיעקב אבינו קיים בבשרו ודמו? היו כאלה שקראו את האגדה קריאה פונדמנטליסטית. עבורם, יעקב אבינו ממש לא מת. אולם, הביטוי "מקרא אני דורש", רומז למשהו אחר. המילה 'דורש' מציינת את הגיאנר, הסוגה של דבריו. הדרשה יצרה עולם וירטואלי בו יעקב "כאילו" ממשיך לחיות. אלא שלא נבין את הדרשה אם לא נשים לב לכך שעולם וירטואלי זה רומז למשהו סמלי שמסתתר מאחוריו. האם נצליח להיכנס אליו? אנסה לעשות זאת באמצעות מפתח המצוי לדעתי באחת מאמרותיו של רבי שמעון בר יוחאי (רשב"י): "כל מי שיש לו בן יגע בתורה, כאילו לא מת" (בראשית רבה מט, ד). רבי שמעון מבסס דבריו על הפסוק (בראשית יח, יט) "כִּי יִדְעֹתִי לְמַעַן אֲשֶׁר יֵצֵא אֶת בְּנִי וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דִרְךָ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה

וּמִשְׁפָּט לְמַעַן הָבִיא ה' עַל אֲבֹתָם אֶת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלֵיוֹ, וְהוּא מוֹסִיף: " אֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהִים לֹא נֹאמַר אֲלֵא אֶת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלֵיוֹ". אֲבֵרָהם לֹא רַק מִנְבֵּא אֶת הַגְּאוּלָּה ('דְּבַר אֱלֹהִים), הוּא גַם יִשְׁתַּתֵּף בַּה ('דְּבַר עָלִיו)!

רַבִּי יוֹחָנָן מִמְשִׁיךְ אֶת דְּרָכָם שֶׁל רִשְׁבִּי בְּתַחֲמוּמִים שׁוֹנִים, וּמִתּוֹךְ כֵּךְ רִשְׁאִים אֲנוּ לִלְמוֹד גַּם כֵּאֵן, מֵהָאֶחָד עַל הַשֵּׁנִי. אֲלֵא שְׂכָדִי לְהַבִּין אֶת דְּבָרֵי שְׁנֵיהֶם, אֲנוּ חִיבִים לְהִתְיַחֵס לְמוֹשֶׁגִי הַקִּיּוּם וְהַהֲמָשָׁךְ. לִשְׁם כֵּךְ, אֲרִשָּׁה לְעֶצְמִי לִסְפֹּר אֶחָד מִסִּיפּוּרֵי חֻלָּם.

מַעֲשֵׂה שֶׁלֹּא הָיָה כֵּךְ הָיָה. חֲלֵמָאִי נִסֵּעַ לוֹרֶשֶׁה כְּדִי לִסְדֹּר בַּה עֲנִיִּינִים שׁוֹנִים. הוּא הִתְכוּוֹן לְחִזּוֹר בְּרִכְבָּתָא, אֵךְ אִיחָר, וְהִרְכַּבְתָּ הַבָּאָה הַיִּיתָה אֲמִוְרָה לְצִאתָ רַק לְמַחֲרַת בְּבֹקֶר. הָיָה זֶה יוֹם חוֹרֶף קֶשֶׁה וּמוֹשֶׁלֶג, וְהַחֲלֵמָאִי - רוֹעֵד בְּרִמָּ"ח אִיבְרִי - חִפֵּשׁ מִלּוֹן אוֹ אֲכַסְנִיָּה לִלּוֹן. בְּמִקּוֹמוֹת רַבִּים לֹא הָיִיתָה מִיטָה פְּנוּיָה, בְּמִקּוֹמוֹת אֲחֵרִים הִתְנוֹסֵס שֶׁלֹּט: "הַכְּנִיסָה לְחֲלֵמָאִים וּלְכָלִּבִּים אֲסוּרָה". הוּא נִדַּד מִיּוֹאֵשׁ מִמִּקּוֹם לְמִקּוֹם, עַד שֶׁבִּסּוּפּוֹ שֶׁל דְּבַר, מֵאוּחָר בְּלִילָה, מִצָּא אֲכַסְנִיָּה וְבַה מִיטָה פְּנוּיָה. אֲלֵא שֶׁהָאֲכַסְנָאִי אָמַר לוֹ:

- אֲמַנִּם כֵּן, יֵשׁ מִיטָה פְּנוּיָה בְּחֹדֶר בְּעִלִּיתָ הִגַּג. אֲלֵא מָה? בְּמִיטָה הַשְּׁנִיָּה יֵשׁן בְּרַגַּע זֶה אֱלוֹף פּוֹלְנִי, וְאִם יוֹדַע לוֹ שֶׁהִרְשִׁיתִי לְחֲלֵמָאִי לִישׁוֹן בְּחֹדְרוֹ, אַחַת דְּתִי לְהִיהָרֵג.

הַחֲלֵמָאִי לֹא ווִיתֵר וְהִצִּיעַ פְּתָרוֹן:

- אַתָּה יוֹדַע מָה? אֲשֶׁלֶם לֵךְ מֵרֹאשׁ, תֵּן לִי לִישׁוֹן, וּמֵאֵר, תַּעֲיִר אוֹתִי לְפָנֶי עֲלוֹת הַשַּׁחַר. אֲתִלְבֵּשׁ וְאֲצָא, וְלֹא יוֹדַע כִּי בָאתִי אֶל קֶרְבּוֹ.

וְאֲמַנִּם כֵּךְ הָיָה. בְּעוֹד חוֹשֶׁךְ דּוֹפֵק הָאֲכַסְנָאִי בְּדִלְתָא, הַחֲלֵמָאִי מֵתִלְבֵּשׁ וְיוֹצֵא. וְהֵנָּה מִתְחִילָה שֶׁרִשְׁרֵת שֶׁל דְּבָרִים מוֹזְרִים. לְמִרוֹת הַתּוֹר נּוֹתֵנִים לוֹ זְכוּת קְדִימָה כְּדִי לְעֲלוֹת לְחֲשַׁמְלִית שֶׁתִּקַּח אוֹתוֹ לְתַחֲנַת הִרְכַּבְתָּ, מִפְּנֵים לוֹ מִקּוֹם, וְשֶׁלֹּא כְּאֶתְמוּל, אֵף יִלְדֵי הָרַחוּב מִסִּתְכַּלִּים עָלָיו בְּדֶרֶךְ אֶרֶץ. בְּרוֹר לְכוּלְנוֹ מֵהַ תִּרְחַשׁ, בְּחוֹשֶׁךְ לְבַשׁ הַחֲלֵמָאִי אֶת בְּגָדֵי הָאֱלוֹף הַפּוֹלְנִי. אֵךְ כִּיצַד מִסִּיִּם חֵלֶם אֶת הַסִּיפּוֹר?

הַחֲלֵמָאִי מִגִּיעַ לְתַחֲנַת הִרְכַּבְתָּ. בְּקִיר שְׁלִימִין הַכְּנִיסָה מוֹצֵב רֹאֵי עֵנֶק. הוּא עוֹבֵר בִּיעֵף עַל יָד הָרֹאֵי, וּמִבְּלִי לְהַבִּין לְמָה, מֵרַגִּישׁ הוּא מִשְׁהוּ מוֹזֵר. הַחֲלֵמָאִי חוֹזֵר לְאַחֲרוּיוֹ, מִתְיַצֵּב עַל יָד הָרֹאֵי, מִבִּיט בּוֹ שׁוֹב וְשׁוֹב, עַד שֶׁלִּפְתָּע בְּהִתְקַף יֵיאֻשׁ, תּוֹפֵס אֶת רֹאשׁוֹ בִּידָיו וְצוֹעֵק:

- אֵי, אֵי, אֵי, כֵּמָה טִיפֵּשׁ הוּא הָאֲכַסְנָאִי, בִּיקֶשְׁתִּי מִמֶּנּוּ שִׁיעִיר אוֹתִי, וְהוּא הָעִיר אֶת הָאֱלוֹף הַפּוֹלְנִי.

הַסִּיפּוֹר הַחֲלֵמָאִי בְּנוֹי עַל שֶׁאֵלָה פִּילוֹסוֹפִית חֲשׁוּבָה, שֶׁאֵלָה הַזֵּהוּת שֶׁמַּעֲבֵר לְזִמְן. הַפְּסִיכּוֹלוֹג הַחֲשׁוּב קוֹרֵט לוֹיִן טִבַּע מוֹנַח מִיּוֹחַד כְּדִי לְהִתְיַחֵס אֵלֶיהָ. הוּא הַבְּחִין בֵּין IDENTITY (זֵהוּת) לְבֵין GENIDENTITY (זֵהוּת שֶׁמַּעֲבֵר לְזִמְן). זֹאת סוּגִיָּה הַגְּדוּשָׁה בִּשְׁאֵלוֹת, וּפְרִדּוּכִסִּים שׁוֹנִים נּוֹלָדִים מִמֶּנָּה. מִתִּי חִפֵּץ מִסּוּיִם מִשְׁתַּנָּה לְחִלּוּטִין? הָאִם אֲנִי זֶה עִם ה'אֲנִי' שֶׁלִּפְנֵי שְׁנֵים?

השאלה מסתבכת הרבה יותר, כמובן, כשמדובר בעם. כיצד משתמרת זהותו של עם, שתאיו, בני העם, מתחדשים ללא הפסק? האם אנחנו שהתעוררנו מתרדמת הגלות, והיום אנו לבושים אחרת, אף בבגדי אלוף, ממשיכים להיות זהים עם אבותינו מעולם האתמול? האם אני הוא אותו האיש שקרא את השלטים: "הכניסה ליהודים ולכלבים אסורה"?

מדינות רבות מגדירות את זהותן על ידי הגיאוגרפיה. הנולדים באזור גיאוגרפי-פוליטי מוגדרים כהמשך לאלה שחיו שם לפנייהם. האבסורד ברור. על מצבתו של יהודי במרכז אירופה מצאנו כתוב "פה נטמן פ"א, גר בארבע מדינות, ומעולם לא עזב את עיר מולדתו". להרוג ולהיהרג עבור יחידה טריטוריאלית? זהו אבסורד מתועב. אך מה החלופה לזהות הגיאוגרפית הזאת? המוצא? רבים מבני מצרים היום הם ללא ספק צאצאי מצרים של פרעה. האומנם הם ממשיכיהם? האמנם מצרים של ימי המקרא עדיין חיה? "הַטָּרָם תִּדַּע כִּי אֶבְדָּה מִצְרַיִם?"

כאן נעוצה משמעות תשובתו של רשב"י: "כל מי שיש לו בן יגַע בתורה כאילו לא מת". להמשכיות הביולוגית יש להוסיף את ההמשכיות הרוחנית. אם תנאי זה לא יתקיים, ההמשכיות נפסקת. זאת היא גם משמעות דבריו של רבי יוחנן. יעקב אבינו לא מת, כי בניו ממשיכים בדרכו ומבטאים את המשכיות חייו ב'שמע ישראל', ישראל הוא יעקב.

דברים דומים אמר הרמב"ם (מורה נבוכים, ח"ב כט), בפרשו את הכתוב (ישעיה סו, כב): "כִּי כֹאֲשֶׁר הַשָּׁמַיִם הִתְחַדְּשׁוּ וְהָאָרֶץ הִתְחַדְּשָׁה אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה עֲמָדִים לִפְנֵי נְאֻם ה' - כֵּן יַעֲמֹד זֶרְעֶכֶם וְשִׁמְכֶם": "לפעמים יישאר הזרע ולא יישאר השם..." הישארות השם תלויה בהמשכיות הרוחנית, והמשך שמירת התורה "אשר בעבורה יש לנו שם מיוחד [ישראל]".

אכן, ללא הדרשה אין משמעות לפסוק 'הִנְנִי מוֹשִׁיעֶךָ... וְאֵת זֶרְעֶךָ'. כדי ש'יעקב', כנסת ישראל, ייגאל יחד עם זרעו, צריך יעקב לחיות בזרעו. זאת הבטחת הנביא. זרעו של יעקב בחיים, בקיומו הפיזי ובהמשכיות זהותו. או אז גם יעקב אבינו בחיים.